

Олена Кривицька

КРИЗА ІНТЕГРАЦІЇ У КОНТЕКСТІ ПЕРСПЕКТИВИ КОНСОЛІДАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

На основі авторського визначення кризи інтеграції обґрунтовується необхідність формування нової стратегії консолідації суспільства. Показано, що в умовах зміни «ідентифікаційної матриці» громадян постало завдання збереження державного суверенітету країни. Зроблено спробу сформулювати напрями стратегії консолідації у контексті сучасної ситуації, пов'язаної з анексією Криму та протистоянням на Донбасі.

Кривицька Олена Віталіївна – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу етнополітології Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України.

Ключові слова: криза інтеграції, ідентифікаційна криза, український розлам, український проект.

Olena Kryvytska. Crisis of integration at the context a perspective for consolidation ukrainian's society . Based on the author's definition of integration crisis justified the necessity of forming a new strategy for the consolidation of society. It is shown that in a changing "identity matrix" citizens faced the task of preserving the country's sovereignty. An attempt to formulate a strategy of consolidation trends in the context of the current situation associated with annexation of Crimea and Donbas opposition.

Key words: crisis of integration, identity crisis, Ukrainian fault, Ukrainian project.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Протягом попередніх років під впливом Революції Гідності та російської агресії проти України відбулися зміни, які зумовили проблеми та перспективи консолідації українського суспільства. Йдеться про погіршення соціально-економічного самопочуття громадян, активні спроби дестабілізації ситуації в Україні з боку країни-агресора, відсутність прогресу у регулюванні конфлікту на Донбасі та поверненні Криму, зниження рівня уваги до України з боку міжнародної спільноти та ін. Зазначені чинники зумовили кризу інтеграції, осмислення причин якої, шляхів та засобів її подолання є надзвичайно актуальними. Це зумовлюється не тільки гостротою «донбаського розламу» та необхідністю протистояння «російському виклику», але й внутрішніми потребами сучасного етапу українського націотворення. Крім цього, зросли загрози як національній, так і міжнародній безпеці. Зміна моделі світового устрою з однополярної на багатополярну, фактична відмова великих держав від закладеної у Гельсінські угоди ідеї недоторканності державних кордонів, глибока криза НАТО створюють стійкий зовнішній дестабілізаційний фон і збільшують загальний «потенціал розгубленості». Актуалізувалися проблеми «держав, що не відбулися», дилеми «визнання/невизнання», політичні домагання тих етнічних спільнот, які десятиліттями виношували сепаратистські прагнення.

Уявлення про власну «територію свободи» у різних народів протилежні, а розмивання світоглядних універсалій, невдалі «пошуки моральнісного консенсусу» у різних соціумах ставлять під загрозу цивілізованість як норму людських відносин [1, с. 16]. Ось чому у часи системних криз зазвичай загострюються проблеми ставлення до інакшості, виокремлення «чужого», пошуки ворога. Окремим представникам соціуму (аж до тих, які персоналізують державу – *Авт.*) важко уникнути спокуси списати власні невдачі на підступи ворогів, «п'ятої колони». Ми стали свідками того, що саме конструювання образу «жертви» стає способом творення керованої конфліктної ситуації. Оскільки ж інструментом «іншування» слугують соціокультурні маркери, пошук відмінностей і особності неминуче веде до творення викривлених стереотипів і мобілізації етнічності у політичних цілях. Під загрозою опинилася здатність національних держав гарантувати громадянам стабільність і безпеку. Чи можливе за таких нових обставин формування цілісної ціннісної системи? Польський філософ Х. Рарот формулює цю проблему так: «Чи може так сильно змінитися людська природа, щоб згасло прагнення до спільного блага (і, отже, збереглися лише одиничні, часткові інтереси й мотивації)?» Вона робить песимістичний прогноз: «Протиірччя між індивідуальним благом і благом груповим не тільки створюють дефіцит надії на одностайне визнання якоїсь універсальної цінності, але й змушують замислитися і над фактом прогресуючого занепаду соціальності у глобалізованому світі» [2, с. 5,15]. Процеси глобалізації не лише розмивають національний суверенітет, але й сприяють появі на авансені політики нових політичних акторів з чималим потенціалом агресивності.

У перманентних політичних кризах, що потрясли Україну упродовж років незалежності, питома вага ідентифікаційних розмежувань, виниклих на ґрунті незбігу світоглядних настанов і життєвих практик різних сегментів багатоскладового соціуму, завжди була доволі високою. З переходом перманентної конфліктності на стадію збройного протистояння останнє на масовому рівні найчастіше сприймається як «керований хаос», спричинений «війною амбіцій». Усе це – не стільки боротьба «у верхах» за

владу і власність, скільки вияв наявних криз суспільства трансформації. А саме – «кризи ідентичності (з конфліктом традиційної спадщини і сучасних практик), кризи легітимності (з різким падінням довіри до всіх владних структур), кризи проникнення (із зруйнуванням механізмів зворотного зв'язку між владою і суспільством), кризи участі (із формуванням груп інтересів на клієнт-патрональному ґрунті і перетворенням партій на виборчі штаби)». Переплетення цих криз вкладається у формулу «криза інтеграції», головним маркером якої є дестабілізація всього суспільного організму, а фундаментом є незбіг ідентифікаційних критеріїв і ціннісних систем [3, с. 84].

Попри гучну риторику «національного миру», деструктивні явища наростали упродовж багатьох років. «Критична маса» нестабільності збільшувалася поступово, виявляючись у втраті орієнтирів, прискореній маргіналізації суспільства, розхитуванні моральних норм, політичних скандалах. Задовго до трагічних подій 2014–2015 рр. своєрідність ситуації в країні проявилася у стані своєрідної загальмованості, наявності синдрому, який у соціології вкладається в поняття «криза запізненого реагування».

Соціологи характеризують своєрідність українського суспільства як перманентний системний кризовий стан, для якого характерна наявність руйнівних процесів у багатьох сферах життя. Так, М. Шульга констатує, що термін «криза» має деякою мірою метафоричний відтінок. Однак лише він відкриває можливості оцінювання таких характеристик соціальних явищ, які перебувають у нестійкому, нестабільному і небезпечному стані. Українське кризове суспільство є двічі нерівноважним середовищем: по-перше, його пронизують усі тенденції сучасного глобалізованого світу; по-друге, воно перебуває у власній зоні соціальної турбулентності. З кожним новим вибором моделей соціальної поведінки у ньому зростає невизначеність і відкривається ще більш ускладнена багатоваріантність наступного вибору. Довгий «каскад біфуркацій» привів його до крайньої межі. Український менталітет як «показник морального і психологічного стану суспільства» вже багато в чому не відповідає викликам часу [4, с.5–23].

Євромайдан–2013, який розпочався як протест проти рішення уряду та переріс у протести проти корумпованого політичного

режиму, реанімував на Сході й Півдні давні фобії щодо українського націоналізму. Проурядові ЗМІ в Україні та російські ЗМІ представляли масові протести як вибух радикального націоналізму, а згодом як «фашистський путч». Ця риторика впала на придатний ґрунт, а саме – на стереотипи, які роками культивувала Партія регіонів та комуністи у відповідь на Помаранчеву революцію. Ідеологічна поляризація українських еліт, використання історичної пам'яті та мовного питання у виборчій політиці завадили формуванню спільної громадянської ідентичності і призвели до поглиблення політичного конфлікту в країні.

З урахуванням зазначеного вище ставляться основні дослідницькі завдання:

- виявити особливості сучасного етапу кризи інтеграції в Україні у контексті проблем та перспективи консолідації суспільства;

- оцінити потенціал впливу наявних факторів роз'єднання суспільства.

Така постановка завдань відповідає головній меті дослідження: формулювання шляхів (та й інструментарію – Авт.) консолідації українського суспільства та забезпечення національної єдності.

Виклад основного матеріалу. Критичними з точки зору розбалансування системи влади і перетворення дестабілізації у постійний компонент політичного життя виявилися 2014–2017 роки. Задавнений ціннісний конфлікт, зумовлений історичними особливостями розвитку соціуму регіонів у різних цивілізаційних системах, обернувся станом, так би мовити, «війни всіх проти всіх». Ми стали свідками «драми нерозуміння», за якої ідентифікаційні процеси розгортаються у просторі несумісності основоположних цінностей і парадигм. Зіткнення політичних амбіцій, «корумповані скандали» є черговою ідентифікаційною кризою, яка дедалі більше набирає вигляду «війни ідентичностей» – політичних, культурних, регіональних, етнічних та інших. Ситуація нестабільності, яка триває в Україні вже кілька років, поглиблення кризових явищ може підняти на акції протесту доволі широкий загал. Зважаючи на це, Л. Нагорна справедливо зазначає: «Які гасла можуть при цьому з'явитися на політичних прапорах і

до яких наслідків це може призвести, сьогодні можна лише здогадуватися» [1, с. 11].

Сьогодні можна впевнено констатувати, що українське суспільство вповні зіштовхнулося з *кризою інтеграції*. Вона виявляється у значних за своєю потужністю різноспрямованих ідеологічних векторах, що впливають на процеси самоідентифікації українського соціуму як ззовні, так і зсередини. З набуттям незалежності Україна опинилася перед необхідністю розбудови власної національної ідентичності на тлі розмаїття «старих» ідентичностей, що склалися в українському суспільстві ще у радянську добу. Ситуація ускладнювалася глибокою соціально-економічною кризою дев'яностих років, але, практично, відразу українське суспільство почало відчувати активний «експорт нових проєктів ідентичності» (формула Л. Нагорної), які прагнуть нав'язати зовнішньополітичні актори, змагаючись між собою за Україну як складову власного геополітичного ареалу. Йдеться про Російську Федерацію, яка постійно «нагадує» Україні про її належність до «триєдиного союзу слов'янських народів», належність до «руського мира» та неприпустимість будь-якої інтеграції до західної цивілізації.

Кризи ідентичності тягнуть за собою наслідки, блискучий аналіз яких демонструє Л. Пай та С. Роккан. Вони (у 70-х рр. минулого століття) простежили шість взаємопов'язаних криз, першоосновою яких є криза ідентичності. Спочатку виникає «криза спільного розуміння ідентичності» (формула С. Роккана). Особливо гостро вона виявляється у нововиниклих державах. Потім на цю основну кризу накладаються кризи легітимності, кризи розподілу, кризи політичної участі тощо. Відсутність міцного відчуття громадянської ідентичності робить національну державу не досить сталою [5, с. 123].

Очевидно, що слабкість горизонтальної ідентифікації і фрагментованість політичної культури в Україні зумовлені не лише розмитістю національного культурно-символічного поля, але й браком механізмів зворотного зв'язку між владою й суспільством, зневажливим ставленням до норм права й моралі. Триваюча ідентифікаційна криза на тлі кризи довіри «підтримується амбівалентністю суспільної свідомості, що має

конформно-нігілістичну спрямованість». Конструювання «образу ворога» і «комплексу жертви» – її постійні домінанти. Формуючись у просторі міфів і симулякрів, «конструкти магічної свідомості не піддаються верифікації і сприймаються «на віру»» [3, с. 86]. Саме тому одним з маркерів кризи ідентичностей є конструкт «значущого іншого», коли одна система світобачення подається як еталон [3, с. 79].

Наявність багатьох груп ідентифікації породжує й проблему позиціонування в соціальному просторі, де ті самі учасники взаємодії утворюють різні конфігурації «своїх», «чужих» та «інших». За умов швидкої зміни ціннісних систем на передній план виходить побудова ідентичності шляхом протиставлення. Крайнім виявом такої ідентичності є «полемічна ідентичність – з відкиданням будь-якого креативного потенціалу взаєморозуміння» [1, с. 27].

Точно охарактеризував «два обличчя ідентичності» А. Турен. Заклики до ідентичності апелюють до громадянства й патріотизму, базуються на концептах свободи і творчості. У кризових ситуаціях заклик до ідентичності здатен стати рушійною силою соціальної боротьби. Але він може й «руйнувати канву соціальної дії й навіть приректи суспільний рух на самоізоляцію. Стає очевидною двозначність ідентичності, яка може одночасно дати життя колективній дії і зачинити її у стінах секти» [6, с. 151–159].

За цих умов особистість повинна визначитися стосовно колишньої держави та визначити свою позицію щодо нової держави; визначитися зі своєю етнічною ідентичністю, зробити вибір стосовно рідної мови, культури, конфесії, вибрати для себе зовнішньополітичні орієнтації. З погляду життєздатності суспільства як соціального цілого, пріоритетним стало питання про вибір громадянства. Перед індивідом постала внутрішня проблема вибору громадянської ідентичності, що породила низку нових питань, на які особистість повинна відповісти собі, щоб отримати внутрішню згоду, моральний і психологічний комфорт. Ми спостерігаємо ситуацію, коли частина соціуму заплуталася в розумінні самої себе, в розумінні того, хто вона є, в розумінні суспільства, в якому вона живе. Їхні ідентичності «розплилися», «розсіялися», «зруйнувалися» (формула Ю. Габермаса). Картина

світу в них деформувалася, фокус бачення суспільства збився, контури структури навколишнього соціального світу розпливлися і стали нечіткими [8, с. 266].

Дезорієнтація вітчизняного соціуму у часі і в просторі – прямий наслідок революційної екзальтації, яка на практиці створює фон для соціальної деструкції. Швидко руйнується відчуття простору спільного досвіду – всього того, на чому, у баченні Я. Ассмана, базується взаємна довіра й система орієнтацій («конективна структура спільного знання») [7, с. 16]. Діаметрально протилежне ставлення до цінностей робить людей залежними від власного оточення, аж до цілковитої втрати самостійності не лише в діях, але й у думках. Втрата ціннісно-сміслових орієнтирів під час швидких змін є однією з найбільш актуальних проблем суспільства. Аномія, апатія постають супутниками і показниками кризи національної ідентичності, маргіналізації соціуму.

Маргінали можуть спровокувати соціальні конфлікти. Виникнення цих конфліктів зумовлено недостатнім рівнем культурного розвитку суспільства та неготовністю конфліктуючих сторін до пошуку різних форм діалогу, а іноді явною неповагою цінностей іншої культури. Відповідно, становлення спільної ідентичності в сучасних трансформаційних умовах відбувається через складний процес політичної, соціальної та культурної маргіналізації [8, с. 266].

Цей процес частково пов'язаний з тим, що трансформація суспільства детермінує зміни матриці цінностей та суспільних норм. Багатство форм культурного життя плюс їх вільний вибір нерідко змінює становище індивіда в суспільстві як елементу цілісної системи і призводить до його культурної дезінтеграції, ідентифікаційного хаосу. Це зумовило, по-перше, руйнування соціальної структури, процеси поляризації, зубожіння та декласування значної частини населення; призвело до втрати життєвих ідеалів, зміни цінностей і норм; по-друге, переважання в структурі соціуму маргінальних сегментів.

Суспільство, яке переживає кризу інтеграції, є кризовим соціумом, головна ознака якого – своєрідне сполучення параметрів соціального та культурного розвитку всіх сфер життя. Сучасний стан розвитку України характеризується поєднанням суперечливих та протилежних за змістом процесів. Безумовно, країна перебуває

в стані комплексної кризи, одним із проявів якої є ідентифікаційна криза. Ці явища поглиблюються військовою агресією Росії та анексією Криму. Все це позбавляє соціум можливостей для реалізації свого потенціалу задля руху вперед.

Крім цього соціопсихологічну ситуацію в країні докорінно змінили події на Донбасі. Головне полягає в тому, що Україна вже ніколи не буде такою, як у минулі роки. Лінії демаркації в суспільстві сформовані за маркером ставлення до цих подій. Полярність можна подолати за умови усвідомлення більшістю громадян важливості національної єдності, спільного бачення майбутнього. Зазначене спричиняє необхідність розробки політики інтеграції українського соціуму, яка має стати домінантою державної політики України. Нація, яка має чітко визначені перспективи, прагне до спільної мети, у змозі витримати значні труднощі [9, с. 5].

За висновками фахівців Національного інституту стратегічних досліджень, російська агресія проти України, анексія Криму та фактична окупація окремих районів Донбасу розпочали новий етап міжнародних конфліктів, посилили дію наявних у міжнародному безпековому середовищі негативних чинників і запустили додаткові руйнівні тенденції. «Війна на Донбасі, спровокована агресією Росії, має чіткі ознаки цивілізаційного конфлікту. Вигідне географічне положення України як великої транзитної артерії, своєрідного мосту між Європою та Росією останні два десятиліття розглядалося як суттєва політико-економічна перевага, але в умовах геополітичного протистояння воно стало для нашої держави джерелом нових проблем... Україна, перебуваючи фактично між молотом та ковадлом, ризикує стати ареною тривалого геополітичного протистояння Росії та країн Західного світу на чолі зі США» [10, с. 35, 59].

Перед ученими стоїть непросте завдання: з'ясувати глибинні витоки неприродного стану в українсько-російських відносинах і запропонувати власне бачення шляхів виходу із кризи. Неупереджений аналіз створює надійний фундамент для розуміння «української кризи» у співвідношенні з глобальними політичними процесами. «Нове обличчя сучасного регіоналізму», в якому

сепаратизм набуває більшого поширення, перетворює світ на «складну мозаїку мереж» [11, с. 36].

Те, що Україна несподівано не лише поповнила список «гарячих точок» на планеті, але й утримує сумнівну першість на європейському континенті щодо тривалості й гостроти збройного протистояння, у вітчизняних дискурсах знаходить пояснення переважно в руслі розвінчання російської агресії та антинародного режиму Януковича. Варто подивитися на проблему ширше й глибше. Адже якщо причину «гібридної війни» легко відшукати в російській агресії, то її безпрецедентну тривалість неможливо пояснити без «аналізу біфуркаційних станів і соціопатій, які є наслідком ідентифікаційних криз у вітчизняному соціумі» [11, с. 36]. Внаслідок ідентифікаційної конфронтації соціум уже не сприймає навіть питання про консолідаційні цілі. Попри постійно присутню в політичному й науковому дискурсі риторику примирення розмежовані не так ідеологіями, як власною непримиренністю політичні сили зазвичай вдаються саме до таких економічних, політичних, інформаційних кроків, які поляризують соціум, створюють у ньому нові лінії потенційної конфліктності. Це посилює популістську риторику, орієнтовану здебільшого на маргінальні верстви суспільства: «про національну ідентичність згадують здебільшого тоді, коли вже вкотре доводиться констатувати її кризовий стан або практичну відсутність» [12, с. 8–9].

Трагічні події передостанніх років спричинили різкі зміни у структурі ідентичності певної частини українського суспільства. Революційні події, жертви Майдану, проведення АТО на Сході країни в прискореному темпі формують національно-патріотичну ідентичність молодшої генерації українського суспільства. З юнацьким максималізмом молодь у більшості своїй готова жертовно відстоювати європейський вибір цивілізаційного розвитку країни [6, с. 318]. Але у значної частини соціуму відбувається конфлікт «раціонально-когнітивної і чуттєво-емоційної сфер свідомості в ідентичності особистості». Розумом вони також, безумовно, за національно-суверенну державу, європейський напрям її розвитку, імплементацію в суспільно-політичне життя ліберально-демократичних цінностей співжиття [6, с. 318].

Алогічність подій 2014–2015 рр., протилежне ставлення до них громадян, сприйняття масовою свідомістю спричиняє пошук

витоків «аномального ментального розколу» (формула В. Смолія) [13, с. 29]. Зрозуміло, що «відмінний історичний досвід у різних регіонах України створив політичні культури та ідентичності, що дуже різняться» [14]. Втім, виявлення цих відмінностей, та ще й у таких одіозних формах, неможливо пояснити лише історичними факторами. Масова свідомість за відсутності чітких ідентифікаційних маркерів виявилася неспроможною справитися з інформаційним отруєнням.

2014 рік став найбільш драматичним у сучасній історії України: місяці масових протестів, ескалація насилля, анексія Криму, а також мобілізація на Сході, яка вилилася у збройний сепаратистський конфлікт. Пряме вторгнення російських військ на Донбас у серпні 2014 р. змусило владу прийняти рішення «заморозити конфлікт» хоча б тимчасово. Однак ризик нової військової ескалації та повномасштабного вторгнення залишається високим. Колективна травма втрати території, війна із численними людськими жертвами й криза біженців, яка виникла через це, торкнулися мільйонів українців, а головне – змінили матрицю українських колективних ідентичностей.

Зважаючи на це, С. Кульчицький констатує, що внаслідок тривалого перебування в радянській імперії в Україні сформувалися чотири різні за мовою і ментальністю громади: україномовні українці, російськомовні українці, українські росіяни і «всі інші» [15, с. 23]. Розрахунок російських апологетів «русского мира» спрямовувався на те, щоб завоювати прихильність українських росіян і російськомовних українців, які разом становлять майже половину населення (за критерієм поширеності російської мови). Етнополітологи зафіксували у 2012 р. формування фактично двох націй: умовно проєвропейську українську і (нео)радянську проросійську. Уже тоді як можливий варіант розвитку подій розглядалася альтернатива: «чи добровільно віддати частину території, чи йти на силове придушення підтриманого ззовні збройного сепаратизму» [16]. Цей негативний сценарій матеріалізувався в Криму й на Донбасі вже через рік!

Вітчизняними елітами не була вчасно розгадана підступна тактика Росії, спрямована на ліквідацію української державності. Як переконливо довів британський історик-міжнародник

Дж. Шерр, В. Путін створив світ фантазії, що тримається на напівправах. «Він загнав Росію в «цивілізаційний» конфлікт, який вона не може виграти. У 2000–2008 рр. він апелював до Європи на основі «спільної європейської культури». Після цього вимагав, щоб Європа шанувала Росію та «русский мир» як «особливий», «історично зумовлений», «цивілізаційний» полюс у світовій політиці. Без участі України у цьому цивілізаційному проєкті він перестає існувати» [17].

Раптову «кристалізацію проросійського іредентизму» (формула Т. Журженко) в Криму, появу сепаратистських проєктів у Донецьку та Луганську, а також поляризацію та дестабілізацію у інших частинах Східної України пояснюють наявними антизахідними настроями й імперською ностальгією. Росія скористувалася ними, запропонувавши власні альтернативні ідентичності для переважно російськомовного населення Сходу. Українське націотворення представлялося як антиросійський проєкт і «продукт західної змови», заперечувалася національна ідентичність, пропонувалися альтернативні ідентичності. Спільним знаменником такої політики стала ідеологія «русского мира», яка зробила «стрімку кар'єру від маргінального інтелектуального дискурсу до нової державної ідеології» [18, с. 7].

Зважаючи на контекст, «русский мир» має різноманітні конотації – від нейтрально етнокультурних до імперських та відверто реваншистських. Так, інтерпретація Російської православної церкви є такою: три східнослов'янські нації – Росія, Україна і Білорусь – становлять ядро «русского мира», духовний та культурний фундамент якого тягнеться від хрещення князя Володимира у Києві. Звідси Україна є частиною тисячолітньої російської православної культури, поєднана зв'язками значно глибшими, аніж будь-які теперішні «штучні» конструкції національних ідентичностей [18, с. 8]. З анексією Криму концепція «русского мира» звузилася до російського етнічного націоналізму. Щоби надати новій ідентифікації «неукраїнським» територіальним утворенням, російські ЗМІ винайшли концепцію Новоросії, як історичного регіону Росії. Далеке від «невинного територіального брендингу», створення Новоросії уособлює побудову нової геополітичної реальності. Фактично, на «крайньому Сході»

України реалізується альтернативний націобудівничий проект, зі своїми власними формальними державними структурами, які легітимізовані «виборами»; зі своєю власною міфологією, героями та мучениками. Таким чином, експорт альтернативних ідентичностей, вияви сепаратизму в Криму та на Донбасі доводять, що зовнішні актори успішно конкурують з державою в ефективності націотворення, незважаючи на те, що ностальгійна пам'ять російської імперської системи є історично запізнілою і не відповідає принципам, за якими функціонує сучасна міжнародна система [19, с. 20, 21].

З погляду здорового глузду, стратегія РФ в «українському питанні» уявляється меншою мірою дивною: економічного виграшу від анексії Криму і кількох районів Донбасу чекати було нереалістично, а набуття додаткового людського резерву як «гарматного м'яса» втратило сенс після завершення територіального розподілу світу. За таких умов, доводить О. Майборода, «раціональність дій кремлівського керівництва можна визнати тільки з позицій політичної семіотики – подати світові знак про нібито ключове місце Росії у міжнародній ієрархії» [19, с. 22, 23]. Уява про особливість російського шляху призвела до формування специфічної системи цінностей – рашизму – ненависті до усього, що не вписується в концепцію «русского миру».

На думку О. Забужко, Росія ретельно планувала демонтаж України, культивуючи взаємну ненависть, розбрат з наростаючим хаосом, щоб потім виступити у ролі «миротворця». «Все було готове, перевіряли лише довірливість «біомаси». У підсумку? «ми зараз в інформаційному просторі постійно стикаємося з бурхливими новинами – історіями постановочними, попридуманими десь у штабах «реконструкторами» [20]. Завдання інформаційного терору – роззброювати величезні маси людей: регіони, міста, навіть цілі країни – морально й ментально... змусити людей самим руйнувати своє життя, прищеплюючи їм страх і ненависть до надуманого ворога, розхитати «соціальний організм»... (Сьогодні ці явища у своїй неприглядній красі спостерігаємо в Криму і на Донбасі – *Авт.*). Саме цьому «невидимому фронту й завдається основного удару». Тепер, прогнозує письменниця, доведеться

«склеювати, зшивати інформаційно «розідрану» країну на живу, людську «нитку»» [20].

Чи створює український проект надійну основу для такого «зшивання»? Протягом 2000-х років стало очевидно, що стратегія українських владних структур у площині захисту національного суверенітету була не надто успішною. Фахівці Національного інституту стратегічних досліджень у 2013 р. попереджали владу, що «наявний характер взаємовідносин на владній верхівці, зокрема в системі «влада – опозиція», здатен поставити під загрозу чи не єдиний вагомий здобуток України у сфері порозуміння – між-національний мир... Фактично заохочуються демагогія і популізм, практика тотальних взаємозвинувачень, штучне стимулювання народного невдоволення, створення під вибори квазігромадських (фальшивих, за висловленням зарубіжних політологів) структур. Останнє стає потужним чинником падіння довіри до демократичних інститутів, політико-правового нігілізму та соціальної аномії. Однак найнебезпечнішим є те, що за таких обставин однозначно політичного забарвлення набувають історично зумовлені розбіжності між регіонами України» [9, с. 35, 59] Подальшої поляризації політичного поля України можливо було уникнути за умови розробки й популяризації «загально визнаної системи базових громадянських цінностей як фундаменту для узгодження різних соціально-групових позицій» [21, с. 134].

Сьогодні можна з упевненістю констатувати, що за давньий ціннісний конфлікт, зумовлений парадоксами розвитку українських регіонів у різних цивілізаційних системах, обернувся станом «війни всіх проти всіх», за яким ідентифікаційні процеси розгортаються у просторі «несумісності основоположних цінностей і смисложиттєвих парадигм» (формула Л. Нагорної). Те, що має вигляд зіткнення політичних амбіцій, насправді є глибшою ідентифікаційною кризою, яка дедалі більше набирає вигляду «війни ідентичностей» – політичних, регіональних, етнічних та інших. Саме «війною ідентичностей» скористалася Росія у своєму намаганні ослабити Україну й запобігти її переорієнтації на Захід. Водночас, отруївши українсько-російські стосунки на десятиліття, Москва також посприяла національній консолідації в Україні. Однак ця консолідація здебільшого є прозахідною, на основі

посилення проєвропейських прагнень в українському суспільстві [18, с. 10].

Наявні роз'єднуючі лінії в українському суспільстві поглибилися внаслідок громадянського конфлікту. Згідно з опитуваннями Київського міжнародного інституту соціології, від вересня 2014 р. відбулося впевнене зростання антиукраїнських настроїв на Сході, головним чином через те, що «антитерористична операція» київського уряду не користується популярністю серед місцевого населення. Території, підконтрольні проросійським сепаратистам, покидають економічно активні та проукраїнські громадяни, тоді як населення, що залишається, віддане на поталу агресивній російській пропаганді. Лідери сепаратистів Донецької та Луганської «республік» опираються на антиукраїнську ідентичність і на антизахідні ідеї російського націоналізму. Нещодавно прийнята «конституція» «Донецької Народної Республіки» вже оголосила нову державу частиною «русского мира».

Даються взнаки й події на Донбасі, країна втрачає економічний, а головне – людський потенціал. Фахівці з Національного інституту стратегічних досліджень оцінили загальні втрати від «гібридної війни» на Донбасі станом на кінець 2015 р. у 5 млрд гривень; у 1,2 млрд оцінювалася втрата Криму. Виробництво промислової продукції, порівняно з 2013 роком, зменшилося на 25%, з 150 шахт працюючими лишилися лише 24 [11, с. 50]. Найбільше вражає кількість жертв і скалічених людських доль – за даними ООН, це понад 9 тисяч смертей і більш як 21 тис. поранених, півтора мільйони вимушених переселенців.

Крім цього сучасне соціокультурне середовище Донбасу є плідним ґрунтом для процесів етнокультурної маргіналізації: покоління виростили із невизначеною, скоріше анаціональною самоідентифікацією. Як результат – відсутність передумов для реалізації людського потенціалу, явища деградації тощо. Разом з тим, формування модерної української політичної нації є об'єктивним і, тепер уже зрозуміло, незворотним процесом, який неспроможні зупинити жодні імперські практики [13, с. 22].

Через конфлікт на Донбасі популярний дискурс про Україну як «розділену націю» видається наче пророцтво. Дійсно, дискурс «двох Україн» домінував у інтелектуальних дебатах у країні від

часів незалежності і формував ставлення до неї як на Заході, так і в Росії. Цей дискурс зіставляє україномовний просвіропейський Захід і проросійський, ностальгуючий за Радянським Союзом Схід, як дві історичні та культурні одиниці [18]. Збройний конфлікт на Сході країни видається зараз логічним результатом цього глибокого культурного і політичного поділу української нації.

Відмінність культур за лінією Захід – Схід (Львів – Донецьк) у сучасних умовах України проявляється у моделях суспільно-політичних цінностей. «Совок» проти «бандерівця» – так у спрощеній формі можна було б охарактеризувати крайні полюси цього протистояння. Старі ідеологічні стереотипи – раніше комуністичні, а нині просто проросійські – міцно тримаються на Донбасі та в інших індустриальних центрах Сходу і Півдня України. Потрібні такі підходи до розв'язання цього вузла суперечностей, які базувалися б на використанні спільних для усіх українців ментальних рис та на формуванні нових символів співжиття в незалежній державі. Тобто завдання полягає в тому, щоб політика держави і суспільства сприяли утвердженню загальносуспільної (соціетальної) культури, яку би поділяли усі члени суспільства.

В атмосфері загальної відчуженості, яка поглиблювалася упродовж усіх років незалежності, актуалізувалися територіальні ідентичності. Значна частина громадян, відчуваючи розчарування у прокламованих владою загальногромадянських цінностях, почала розглядати «регіональну ідентичність як компенсаторну» [3, с. 79]. Заслугує на увагу висновок Н. Кочан: «...донбаський регіон до початку війни являв собою певний майданчик, де стихійно – без усвідомлюваної, цілеспрямованої та послідовної політики з боку держави – опрацьовувалися моделі взаємодії та співіснування, а також взаємопоборювання відмінних світоглядних, духовних і культурних цінностей на релігійно-політичному та етнорелігійному ґрунті, розгорталася конкурентна боротьба ідентичностей за вплив на особу на рівні духовних і світоглядних цінностей та етнополітичних орієнтацій, тобто на рівні формування та закорінення засад ідентичності особи і спільноти» [22, с. 399–400].

Сьогодні Донбас – зона громадянського конфлікту та поле «гібридної війни», де борониться український суверенітет та відбиваються політичні помилки та економічні прорахунки влади. Але, водночас, Донбас – потужний «каталізатор сучасної фази націотворення» (формула В. Смолія) по обидва боки умовного «гібридного» кордону. Донбас – «чистилище сучасної української ідеї і горнило громадянського суспільства. Нація народжується у вогні у принципово нових історичних обставинах» [13, с. 24]. Зважаючи на зазначене вище, зрозуміти принципову відмінність ментальної матриці сучасних мешканців Донбасу вкрай важливо. Це є той необхідний фундамент для розробки довгострокових програм нівелювання «донбаського розламу».

Поки що ж, вважає В. Торба, постає питання, якою має бути стратегія відновлення потенціалу Донбасу за умови його повернення [23]. Головна складність і суттєва особливість війни на Донбасі полягає у тому, що «це штучно вирощений у пробірці конфлікт», який не має ані етнічної складової, ані будь-якої іншої об'єктивної причини, окрім інтересів агресора [24]. Тому формула мирного плану щодо Донбасу має базуватися на використанні всього можливого потенціалу для розбудови власної країни.

Найскладніше завдання влади, на нашу думку, повернення довіри до неї з боку жителів Донбасу, що стало жертвою «гібридної війни». А це вимагає усвідомлення, що:

- подальше культивування українським суспільством міфу щодо російськомовного Донбасу є прямою загрозою не лише державному суверенітету, а й майбутньому української нації;
- інтеграція Донбасу в загальноукраїнський контекст, його відродження перебуває на шляхах *гуманізації його культурної матриці*;
- основою стратегії інтеграції Донбасу має *стати людський потенціал* Донецької та Луганської областей;
- *початком реінтеграції* регіону може стати створення спільного соціального й гуманітарного поля, відновлення транспортного зв'язку.

На жаль, можна констатувати, що багаторічне використання соціокультурних відмінностей громадян України

спричинили формування стійких ризиків та викликів консолідації суспільства. У зв'язку зі сказаним постає питання щодо шляхів подолання кризи інтеграції у контексті формування національного проекту консолідації. Найголовнішими, на нашу думку, є кроки:

- виховання національних почуттів (за допомогою міфів, символів, свят, історичної освіти);
- формування єдиного культурного простору, розвиток спільної для всіх громадян соціальної культури;
- розв'язання проблем етнопонаціональних меншин – як для задоволення їхніх прав та інтересів, так і заради підвищення їхньої лояльності та патріотизму щодо держави і суспільства в цілому.

Фундаментом такої *стратегії* є заохочення культурної багатоманітності, стійкого інтересу до різних світоглядних і ціннісних систем. Надзвичайно важливим для суспільства є конструювання цивілізаційної ідентичності на основі принципів ненасильства, толерантності, поваги до інакшості. На наше переконання, виховання громадянської відповідальності (чим держава практично не займалася – *Авт.*) може забезпечити ідентифікаційну матрицю від перманентного кризового стану.

Висновки. За сучасної ситуації збройного протистояння постає завдання: виробити таку модель соціокультурної політики, в якій «різниця потенціалів» українського соціуму розглядатиметься не лише як джерело ризиків і загроз, але й як неперехідна цінність. Високий попит на реформи, прагнення до миру та стабільності в усіх регіонах можуть стати об'єднувачою програмою для громадян. Пріоритетними є внутрішньоукраїнська інтеграція та формування програми національного примирення.

1. Етнополітична культура в Україні: реалії та виклики часу. Київ: Інститут політичних і етнопонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2010. 431 с.

2. Рарот Х. Общее благо глобального мира. Глобализованный мир и общее благо // Социология (Москва). 2007. №2. С. 5–25.

3. Нагорна Л. Ідентифікаційні кризи як стимулятори насильства й свідомісних стереотипів // Регіональна історія України. 2016. Вип. 10. С. 77–102.

4. Шульга М. Методологічні проблеми дослідження кризового соціуму // Вектори змін українського суспільства. Київ: Науково-дослідний інститут соціології НАН України, 2014. С. 5–23.
5. Роккан С. Методы и модели в сравнительном исследовании формирования наций // Политическая наука. 2006. №4. С. 11–123.
6. Турен А. Два лица идентичности // Социология власти. 2007. №2. С. 151–159.
7. Ассман Я. Культурная память. Москва: Языки славянской культуры, 2004. 368 с.
8. Саракун Л. Становлення національної ідентичності та процеси маргіналізації // Науковий вісник Чернівецького університету. 2012. Вип. 754–755. С. 264–268.
9. Політика інтеграції українського суспільства в контексті викликів та загроз подій на Донбасі (національна доповідь). Київ: Національна Академія Наук України, 2015. 363 с.
10. Донбас і Крим: ціна повернення. Київ: Національний Інститут стратегічних досліджень, 2015. 474 с.
11. Верменич Я. Суверенітет vs імперія: методологія осмислення неспівмірності української і російської «кордонних стратегій» // Регіональна історія України. 2016. Вип. 10. С. 35–76.
12. Нагорна Л. Соціокультурна ідентичність: пастки ціннісних розмежувань. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2011. 272 с.
13. Смолій В., Якубова Л. Донеччина й Луганщина: місце в модерному українському національному проєкті // Регіональна історія України. 2016. Вип. 10. С. 9–34.
14. Химка Дж.-П. Історичні передумови регіонального конфлікту в Україні. URL: <http://www/ukraine.politicalcritique.org/.../istorychni-pered>.
15. Кульчицький С. Закономірності формування української політичної нації // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Київ: Інститут історії України НАН України, 2015. Вип. 23. С. 22–68.
16. Політичні проблеми сучасної України: аналітичні доповіді Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. 600 с.
17. Шерр Дж. 2014: роздуми та прогноз // День. 2014. 26–27 грудня.
18. Журженко Т. Розділена нація? Переосмислення ролі політики ідентичності в українській кризі // Гельсінська ініціатива – XXI. URL: <http://21.helsinki.org.ua/index.php?id=1433858893>
19. Майборода О. Ностальгічна пам'ять російської імперської системи: історичне запізнення // Наукові записки Інституту політичних і

етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ, 2015. С. 13–24.

20. Забужко О. Россия тщательно планировала демонтаж Украины. Донбас готовили «под Путина», а Закарпатье – «под Орбана». URL: <http://www.gordonua.com/news/society/Zabuzhko>.

21. Цит. за: Корнієвський О. Інституційні чинники поляризації сучасного політичного простору України // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – Київ, 2013. Вип. 6. С. 134–145.

22. Донбас в етнополітичному вимірі. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних ім. досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2014. 584 с.

23. Торба В. Як повернути Крим і Донбас // День. 2015. 9 грудня.

24. Торба В. Рецепт миру // День. 2015. 13 жовтня.